

І. М. Яраш (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны
універсітэт імя І. П. Шамякіна)

ГРАФІЧНАЯ МОЎНАЯ ГУЛЬНЯ З УДЗЕЛАМ ІНДЫВІДУАЛЬНА- АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ

Гульня – гэта накіраваны на атрыманне задавальнення працэс, удзельнікі якога ведаюць правілы і выконваюць іх [6, с. 9]. Яна лічыцца адной з фундаментальных якасцей чалавечай культуры. Дзеці знаёмяцца праз яе з навакольным светам, дарослыя выкарыстоўваюць яе як сродак адпачынку.

Адным з відаў гульні з’яўляецца моўная гульня (МГ) – сродак стварэння арыгінальнага, здольнага зацікавіць чытача незвычайным спосабам выкладання твора. Нягледзячы на тое, што ў лінгвістыцы яна даўно стала аб’ектам даследавання, яе вывучэнне выклікае пэўныя цяжкасці, паколькі само вызначэнне тэрміна «моўная гульня» застаецца канчаткова не акрэсленым. У шырокім разуменні МГ – гэта сама мова ў працэсе яе засваення і ўжывання індывідам, у вузкім – усвядомленае

адступленне ад нормы з мэтай стварэння гульнёвага дыскурсу (В. Саннікаў [7], Т. Грыдзіна [1], А. Земская [2]).

Механізм МГ будзеца на мадэляванні моўнага парадоксу, які заключаецца ў чаканні чытачом таго, што ў адпаведнасці з нормамі мовы павінна быць напісана, а на самой справе ім успрымаецца тое, што парушае нормы мовы і таму выклікае здзіўленне. Аўтар стварае гульнёвую сітуацыю пры дапамозе розных прыёмаў, якія прыводзяць да эмацыянальнага і лагічнага асэнсавання адначасова, што забяўляе чытача, запрашае яго да дыялогу, абуджае творчыя здольнасці, фарміруе новы спосаб асваення свету [5, с. 130].

У манаграфіі «Русская разговорная речь» [4, с. 172–173] вылучаюцца два аспекты МГ: гульнёвае выкарыстанне моўных адзінак з мэтай узмацнення экспрэсіўнасці тэксту і наўмыснае парушэнне норм мовы з прагматычнай мэтай устанаўлення і падтрымання фатычнага кантакту з чытачом праз утварэнне камічнага эфекту. В. Саннікаў бачыць у гэтым вызначэнні элементы таўталагічнасці і лічыць яго вельмі шырокім, паколькі «уся мастацкая літаратура падпадае пад яго – няма аўтараў, якія б не імкнуліся да большай моўнай выразнасці» [7, с. 15]. А. Земская выказвае думку, што часцей МГ выкарыстоўваецца як сродак стварэння камічнага эфекту, які асноўваецца на «двухпланавасці ўспрымання, сутыкненні двух сэнсаў, што пададзены ў адным выражэнні» [3, с. 192].

Асноўным спосабам абыгрывання словаўтваральных магчымасцей мовы з'яўляецца ўтварэнне новых слоў [7, с. 151], у тым ліку індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (ІАН). Новае, незвычайнае слова, утворанае, як правіла, з парушэннем нормы, засяроджвае ўвагу чытача і з'яўляецца сігналам для гульнёвага ўспрымання тэксту. Чытач «расшыфроўвае» яго і атрымлівае ад гэтага задавальненне. Каб зразумець, напрыклад, сэнс аказіялізма В. Іванова *дапабакуль*, патрэбна звярнуцца да кантэксту: паводле правілаў пражывання госці павінны пакінуць інтэрнат да адзінаццаці гадзін вечара, хлопцы крыху затрымаліся, таму развітваюцца на бегу, і ў спешцы нараджаецца новае слова, якое ўяўляе сабой гібрыднае ўтварэнне: ... *Гадзіннік хутка стукне, і – гуд бай. / Аб адзінаццаці гасцям дахаты. / Паўскокваць і пагнаць у родны край, / Ляцець па калідоры інтэрнату, / Пакінуць недапітую гарбату – / Збягаць, збягаць, збягаць! / Данабакуль! / Хутчэй на вахту! / Дваццаць тры нуль-нуль!*

Расійская даследчыца аказіянальных слоў А. Земская, якая вылучыла і апісала пяць асноўных функцый словаўтварэння (уласна намінатыўную, канструктыўную, кампрэсіўную, экспрэсіўную, стылістычную), прапануе вылучыць гульнёвую функцыю словаўтваральных неалагізмаў, што ўяўляе сабой рэалізацыю намеру ўдзельніка камунікатыўнага акту пагуляць з формай маўлення, як спецыфічную [3, с. 186].

Аналіз ІАН з твораў сучаснай беларускай паэзіі дае магчымасць вылучыць некалькі прыёмаў моўнай гульні, адным з якіх выступае

графічная моўная гульня. Гэты прыём актывізуе ўвагу чытача на суадносінах формы і зместу. У творах беларускіх паэтаў часцей за ўсё выкарыстоўваюцца кантраст вялікіх і малых літар, лацінскі шрыфт, заключэнне слова ў двукоссе, дэфісацыя.

1. Кантраст вялікіх і малых літар. На гэтым будуецца МГ, напрыклад, у аказіянальных словах *ПОСТсацыялізм*, «*пяЛЁСтак*». Выдзелены вялікімі літарамі сегмент аказіянальных слоў супадае з узуальнымі словамі *post* ‘перыяд успрымання ад скаромнай ежы’, *лес* ‘ход жыццёвых падзей, якія складваюцца незалежна ад волі чалавека’, што выклікае пэўныя асацыяцыі ў чытача: ІАН *ПОСТсацыялізм* мае не прамое значэнне ‘грамадскі лад пасля сацыялізму’, *ПОСТсацыялізм* – гэта ‘цяжжасці, якія выкліканы пабудовай сацыялізму ў краіне’: *Дзед злуецца: – Прычакаем! / Бачыш, коціцца ўсё ўніз. / Праядзім з табой, што маем, / І – у ПОСТсацыялізм!* (У. Ермалаеў). Філасофскі сэнс назвы верша «*пяЛЁСтак*» падказваецца аўтарам ў канцы твора: *Каву з пялёсткам язміну, / Месяц спрабуе выпіць, / Знікае / Ў белым пялёстку / Дня. / Сон, у якім / Мяне не было... быў... плыў / Самотным пялёсткам... / Лёс* (А. Спрычан).

Калі папярэднія прыклады на слых успрымаюцца як узуальныя словы, то прыслоўе *ПРАСПЕКТыўна* з’яўляецца індывідуальна-аўтарскім утварэннем, якое збліжаецца ў каламбуры са словам *перспектыўна* ‘з добрымі перспектывамі’. Сэнс новаўтворанага слова здзіўляе вынаходлівасцю аўтара: *Натхнёна дойдзі працаваў, / Уверх па службе рос актыўна / І старшыней гарвыканкома стаў, / Бо ён жа мысліць...* *ПРАСПЕКТыўна!* (П. Саковіч). Паэт выказвае падзяку старшыні Аршанскага гарвыканкома В. Майсяюку за фінансавую падтрымку выдання і прысвячае яму эпіграму, дзе з жартам іранізуе над кар’ерным ростам старшыні. Як вядома, вышэйшыя дзяржаўныя ўстановы размяшчаюцца на галоўных вуліцах горада. Так што перспектыўны чалавек, які мае планы на будучае, мае ўсе шансы працаваць менавіта ў такой установе.

2. Выкарыстанне іншых алфавітаў. Гульнёвая сітуацыя можа ўтварацца з дапамогай лацінскага алфавіта. ІАН «*Kvaterra*», напрыклад, у лацінскім графічным афармленні гучыць так, як і узуальнае слова *кватэра*. Сэнс аказіяналізма «*Kvaterra*» паэт А. Спрычан тлумачыць у эпіграфе: *У кагосьці – кватэра, / У мяне ж – Kvaterra – зямля жабак* (аўтар спалучыў разам гукапераймальнае слова *ква* і лацінскае *terra* ‘зямля’).

У беларускім паэтычным творы выяўлены ІАН *вершастихи*, аформлены літарамі рускага і беларускага алфавітаў, у якасці назвы пародыі. Аўтар высмейвае беларусаў, якія саромеюцца размаўляць на роднай мове: *Дзесьці сярод ночы / Мэкае каза. / Што не бачаць вочы – /*

Ведаюць «глаза». / Я такі не першы / У наш час ліхі: / Днём пішу я вершы, / А ўначы – «стихи» (А. Дымар).

3. Заклучэнне слова ў двукоссе, якое падказвае чытачу, што незвычайнае слова – гэта не памылка, а МГ, напрыклад, ІАН М. Чарняўскага **«сальфеджаваць»** таксама мае семантыку, якая адрозніваецца ад значэння ўтваральнай асновы *сальфеджыю* ‘вакальнае практыкаванне – спяванне нот з вымаўленнем іх назваў’. У вершы аўтар высмейвае такую загану, як п’янства: мужчыны перабралі «гарачых» напой, ім захацелася спяваць, але няўдалыя «вакальныя» практыкаванні прыцягнулі ўвагу дружыннікаў, якія адвезлі гора-спевакоў ў выцвярэзнік: *...Гэтак мы «сальфеджавалі» / І раўлі, нібы валы, / Покуль не «адгазавалі» / Нас дружыннікі-арлы* (М. Чарняўскі).

Гэты ж прыём выкарыстоўваецца звычайна пры ўжыванні афікса ў якасці свабоднага слова. Як правіла, атрымліваюць свабоду актыўныя афіксы з дакладным адзіным значэннем [3, с. 196]. Напрыклад: *Кажуць, Бога няма – / Вера «істаў» задышных. / Тым бы толькі уздымаць / З дзіркай вымпел на дышле* (Ю. Голуб). «Істамі» паэт з іроніяй называе партыйнае кіраўніцтва СССР, складалі якое ў асноўным старыя камуністы-атэісты, якія адмаўлялі існаванне Бога.

4. Дэфісацыя. Аўтар, напрыклад, прапануе чытачу высветліць сэнс частак ІАН *штур-шок*, напісанага праз дэфіс. Сам ён спрабуе гэта зрабіць паводле традыцый футурыстаў: сэнс слова *шок* зразумелы – гэта ‘агульнае цяжкае парушэнне функцый арганізма ў выніку моцнага пашкоджання ці псіхічнага ўзрушэння’, частка *штур-* звязваецца з дзеясловам *штурхаць* і мае значэнне нейкай сілы, якая дапамагае соснам расці, узлятаць уверх: *Каб узляцець, патрэбен штур-шок, – / Ісціну сцвердзіў вопыт... / «...шок», – разумею, а «штур...»? / – як міраж, / – Якою сілай надзелены?.. / Які ж у тых сосен «шок»? Пэўна, «штур...» / Ад каранёў выштурхоўвае...* (В. Зуёнак).

Прыёмы МГ могуць выкарыстоўвацца ў комплексе, як гэта адбылося з індывідуальна-аўтарскімі неалагізмамі *сілас-офія* і *ікона-стась*: каламбур, пабудаваны на частковым гукавым супадзенні паранамазаў *філасофія* і *сілас*, *іконастас* і *Стась* спалучаецца з графічнай МГ. Напісанне новага слова праз дэфіс дапамагае агаліць яго ўнутраную форму: *У крыкліўца свая філасофія, / А ў каровы свая сілас-офія: / Будзе сілас, дык дам малака* (К. Камейша); *Яшчэ ты Стась, а будзеш Стахам. / І я не бачу ў гэтым страху. / Нясі, трымай высока, Стась, / Сваіх радкоў ікона-стась* (К. Камейша). Так утвараецца каламбур: **сілас-офія** – гэта філасофія каровы, **ікона-стась** – іконастас Стася (Станіслава Валодзькі).

У эпіграме П. Саковіча, прысвечанай Леаніду Галубовічу, графічная моўная гульня таксама спалучаецца з каламбурам, паколькі індывідуальна-аўтарскае прыслоўе *ЛеГальна* вымаўляецца як і узуальнае *легальна* ‘дазволена законам’, але мае іншае напісанне і значэнне: *ЛеГальна* –

‘паводле Леаніда Галубовіча’: *Аднак законна ўсё, ЛеГальна / – Няма ў тым справы крымінальнай...* Каламбур будуюцца на абыгрыванні ўтворанай ад імені і прозвішча беларускага паэта Леаніда Галубовіча абрэвіятуры **ЛеГал** і сугучных ёй узуальных слоў *лягаў* (паранамастычны каламбур), *нелегал* ‘чалавек у нелегальным становішчы’ (антанімічны каламбур): *ЛеГал не раз лягаў пісакаў / Дый аглаблёй луніў са смакам. / Бывала, гэтак “прыгалубіць”... / Ну хто ж тут крытыку палюбіць!.. / А можа, ў складчыну ЛеГала / “Закажам” проста ... нелегалу?*

Такім чынам, паэты звяртаюцца да МГ, каб рэалізаваць свае творчыя задумкі і выклікаць у чытача імкненне да творчага ўспрымання тэксту. Ужыванне індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў як сродкаў графічнай моўнай гульні ў сучасных паэтычных творах дазваляе прыцягнуць увагу чытача і падтрымаць з ім кантакт, стварыць цікавы змест за кошт незвычайнага выкарыстання моўных сродкаў, рэалізуе закон эканоміі маўленчых намаганняў, паколькі адно ёмкае, выразнае слова можа перадаць змест цэлага сказа або тэксту. Стварыць гульніваю сітуацыю дапамагаюць наступныя прыёмы графічнай моўнай гульні: кантраст вялікіх і малых літар, выкарыстанне літар розных алфавітаў, двукосся, дэфісацыі.

Літаратура

1. Гридина, Т. А. Языковая игра: стереотип и творчество / Т. А. Гридина. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 1996. – 214 с.
2. Земская Е. А. Игровое словообразование / Е. А. Земская // Язык в движении: к 70-летию Л. П. Крысина; отв. ред. Е. А. Земская. – М.: Языки славянской культуры, 2007. – С. 186–194.
3. Земская, Е. А. Игровое словообразование / Е. А. Земская // Русский язык конца XX столетия (1985–1995) / В. Л. Воронцова [и др.]. – 2-е изд. – М.: Языки русской культуры (А. Кошелев), 2000. – 473 с.
4. Земская, Е. А. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев. – М.: Наука, 1981. – 276 с.
5. Кунец, С. В. Языковая игра на страницах белорусских газет / С. В. Кунец // Язык и социум: материалы VIII Международной научной конференции, Минск, 5–6 дек. 2008 г.; в 2 ч. / БГУ; под общей ред. Л. Н. Чумак. – Минск: РИВШ, 2009. – Ч. 1. – С. 130–132.
6. Куранова, Т. П. Языковая игра в речи теле- и радиоведущих: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Т. П. Куранова. – Ярославль, 2008. – 22 с.
7. Санников, В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 547 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65000 слоў: / пад рэд. М. Р. Судніка. – Мінск: БелЭн, 1996. – 784 с.